

Zdeněk Daniel Skupina 1: Romská komunita v Oslavanech u Brna a rodina Danielů

Zdeněk Daniel se narodil 9. září 1929 v Oslavanech okres Brno venkov. Pochází z rodu Danielů, jednoho z historicky nejdéle žijících romských rodů na Moravě. K historii usazení Romů v Oslavanech pan Daniel říká: „Cigáni na Moravě byli od roku osmnáct set, už moje prababička, pradědeček byli usazení. Tam byla taková zvlášť dědina, taková kolonie.“ Písemnými prameny podloženou a přesnější dataci příchodu Romů do Oslavan uvádí historik Ctibor Nečas, podle kterého se první romské rodiny měly v obci usadit roku 1784. Jednalo se o rodiny koňských handlířů a zároveň kovářů (Nečas 2002:78). Těmto profesím se věnovali i jejich potomci prakticky až do druhé světové války. Postupné usazování romských rodin provázely i vznik nových profesí, jako byla domácí výroba košů a košťat, sezónní práce na polích, sběr kožek, a především podomní obchod (tzv. hauzírování). Právě v poslední zmíněné profesi vynikala maminka pana Zdeňka. Obchodním artiklem byly v tomto případě textilie, což bylo ovlivněno blízkostí Brna, tehdejšího významného centra průmyslové textilní výroby.

Matka Růžena Danielová se narodila roku 1910. Pan Zdeněk popisoval její původ slovy: „Máma byla křížená. Moje babička, stará matka, žila se svým manželem. Jenže když on byl zavřený, bába musela chodit dělat u sedláka. No a přišla do jiného stavu a tak se narodila moje máma.“ Jak vzpomíná, jeho maminka chodila do školy „ještě za Rakouska a vychodila 6. třídu. Po škole začala pracovat. Měla živnost a prodávala textil.“

Pan Zdeněk si prakticky tzv. hauzírování pamatuje velmi detailně, neboť se jich sám jako dítě pravidelně účastnil: „Dříve byli krejčí a maminka s otcem jezdili prodávat látky na Zlínsko, kde lidi vydělávali dost peněz. V Brně nakupovali ve velkoobchodech s látkami u Židů. Poněvadž maminka kupovala látky od velkoobchodu, bylo to za velkoobchodní ceny, které se lišily od maloobchodních cen. Ona měla z jednoho metru látky patnáct nebo dvacet procent. To byl její zisk, prodala to za navýšenou cenu. To si pamatuji jako děcko, to mně bylo asi sedm osm roků. Měl jsem možnost vidět to vystupování, jak se ti Židé chovali k rodičům. To vždycky jezdili nakupovat ty látky, poněvadž dřív nebyla konfekce, ale lidé si nechávali šaty šít, a rodiče jezdili na Zlínsko. Tam byl Baťa. Nebo do Otrokovic a okolí. Rodiče už to tam znali, věděli, kam mají jít. Lidé si od nich ještě i objednávali sami.“

Otec Jan Daniel se narodil roku 1902. Byl synem koňského handlíře a vajdy Františka Daniela, po kterém zdědil nejen profesi koňského handlíře, ale také funkci vajdy: v té době byl nazýván "cikánský baron". Z této pozice vyplýval nejen respekt ze strany ostatních Romů, ale také povinnost řešit různé problémy stran chování členů oslavanské kolonie směrem k obci a státním orgánům (např. musel řešit krádeže a jiné problémy).

„Táta, když byl mladší, kupoval koně. Rozuměl koňům. Koupil koně, dal je do kupy a vydělal peníze. Já jako děcko jsem ho pozoroval. Koně prodávala i jeho máma, a ta měla šest dětí nebo kolik, a ty všechny uživila. Táta, ten tak rozuměl koňům, ten to měl snad vrozené. A když šel na trh, poznal, který kůň je podvyživený, a z kterého udělá zase koně. Koně se poznávali podle zubů a podobně. Vzadu v kolonii měl maštale. Tyhle koně, co byli dobří, ale byli zanedbaní, dával do kupy a cvičil je. Pak to prodával sedlákům a vydělával velké peníze.“

Růžena Danielová byla Janovou druhou ženou. Synové Pavel a Miroslav, pocházející z prvního manželství, žili ve společné rodině s panem Zdeňkem, který je vždy považoval za své bratry. V rodině se

mluvilo romsky.

Mezi Romy v oslavanské komunitě byly patrné rozdíly. Rodina pana Zdeňka patřila k těm nejlépe postaveným. „Za první republiky se nám žilo dobře. Jiné rodiny neměly co jíst, chodily krást. Ale my nepoznali, co to je hlad.“ Romové, kteří žili v oslavanské kolonii, žili podle vzpomínek pana Zdeňka poměrně chudě. „Tam byla taková čtvrť a tam všichni Romové měli takové jednoduché baráčky, takové prostě jen obyčejné malé domky, stropy z rákosu, omítlo se to a bylo. Tyhle domky měly jen jednu světničku a nic víc. Ale byly už normálně zděné. Pamatuji si, to mně byly asi čtyři roky, že babička z tátovy strany měla ještě jenom vůz.“

Otec Jan Daniel postavil rodinný dům mimo romskou kolonii, v sousedství domů neromských sousedů. „Táta postavil dům nebo spíš vilku na Letkovské ulici. Ten barák tam stojí dodneška. Náš dům nebyl v kolonii, ale v ulici nedaleko.“ Stavba se měla započít na začátku 30. let. "V třiatřicátém roce, když si bral táta maminku, to už byl barák postavený. Tenkrát mně byly čtyři roky. Oni už žili normálně spolu, ale měli svatbu až ve '33. " Podle jeho vzpomínek k domu rodina přistavěla v letech 1939-1940 podkroví, kde potom bydlel pan Zdeněk s bratrem. Sociální postavení rodiny nejlépe dokládá fakt, že měli služku a pacholka, který vykonával funkci podkoního i kočího, přičemž ani jeden z těchto pracovníků nebyli Romové.

Dům rodiny Danielů na Letkovské ulici byl dvojpatrový a navazovaly na něj další budovy. „Vepředu jsme měli vilku, pak byl dvůr, tam byl záchod, maštal a vedle pro kočího místnost, kde spával a kde měl kamna. Táta, vzhledem k tomu, že měl koně, si nechal udělat na dvoře studnu, abychom měli svoji pumpu, vodu pro koně.“ Pan Zdeněk popisuje také vybavení jejich rodinného domu: „Měli jsme kredenc, a v bytě různé parády, třeba černošku ve skle, nádherná kachlová kamna. V domě jsme ještě měli špajz, sklep, komoru. Dole to bylo 1+1 a nahoře jsme měli my děcka pokoj.“

Všichni tři synové Jana Daniela se učili řemeslu. „Táta se styděl, že neměl školy, že neumí psát, ale dbal na to, abychom my byli vyučení. Jeden bratr se učil zámečnickem, druhý kovářem, no a já jsem dělal zkoušky na konzervatoř, poněvadž jsem hrál moc dobře na housle.“

„V naší rodině byli už před válkou studovaní lidi. Bratranec byl za první republiky důstojníkem, byl poručíkem. Sestřenice Hanka měla obchodní akademii. Vlasta, sestřenice, byla vyučená švadlenou. Další sestřenice měla zase rodinnou školu a vařila v Brně v Alfě. Tonda, bratranec, měl gymnázium, dělal pak učitele, uměl perfektně cikánsky, zajímal se o dějiny cikánů.“ Posledně popisovaným je Antonín Daniel, narozený v Oslavanech roku 1913, který po maturitě na tišnovském gymnáziu učiteloval na různých národních i zvláštních školách, dále vystudoval speciální pedagogiku na Olomoucké univerzitě. Zařadil se mezi přední romské aktivisty a později patřil k zakladatelským osobnostem Svazu Cikánů-Romů v ČSR.

Zdeněk Daniel Skupina 2: První roky války

Až do druhé světové války žili Romové v Oslavanech podle vyprávění Zdenka Daniela v bezproblémovém soužití s majoritním obyvatelstvem. „Když začalo rádio, táta dělal to, že vzal gramofon na kliku a dal ven amplion, aby to každý slyšel. Za námi nic nebylo, bylo tam volné prostranství, a tak asi sto metrů byla ta cikánská kolonie. Tak táta vždycky pustil gramofon přes amplion, a teď ty čhajori a ti kluci cikánští, vždycky to tam tancovalo. A pak se přidali ještě Češi... Tak tam bylo prostě veselo.“

Romská komunita v Oslavanech byla hojně příbuzensky provázaná. Různých oslav se zpravidla účastnily desítky příbuzných. „Když byla cikánská svatba, to bylo... Třeba když se sestřenice vdávala v Čišlově, táta objednal autobus, všechny jsme naložili a jelo se. To byly prostě velké svatby. Tam se hrálo, tancovalo. Já už jako děcko, už v deseti letech, tancoval. To víte, Cikán, to bylo takhle zvykem. Sestřenice Boženka, ta byla o šest roků starší. Mně bylo deset, jí bylo šestnáct. Takže mě naučila tancovat a já uměl dobře tancovat.“

Pan Zdeněk uzavřel vzpomínání na idylické momenty z období první republiky slovy: „Dětství do třinácti let bylo nádherné. Ale pak přišlo to nařízení: soupis cikánů. Mně bylo třináct, chodil jsem do školy, připravoval jsem se na konzervatoř. Jenže z toho sešlo...“

Zdeněk Daniel si začátek druhé světové války asocioval s příchodem německých vojsk do Oslavan. „V devětatřicátém, když nás zabral Hitler, to mně bylo deset roků a chodil jsem do čtvrté třídy obecné školy. A tehdy přišli němečtí vojáci. Pamatuji si ty jejich püllitráky a ty uniformy... My jako děcka jsme byli zvědaví, zajímalo nás to. A pak už to začalo.“

První roky protektorátu se podle vzpomínek pana Zdeňka mnohé nezměnilo. Jak již bylo řečeno, ještě v letech 1939 až 1940 rodina dokončovala přístavbu domu. Otec se z obchodování s koňmi přeorientoval na provozování povoznictví a nadále pracoval. „Poněvadž jsme měli peníze, táta koupil koně, vozy, kočár jsme měli. Pacholek dělal kočího a nakládal tátovi na vůz a táta s ním jezdil s koňmi.“

Pan Zdeněk chodil nadále za války do školy. „Já jsem vychodil školu za války, tehdy to nebyla měšťanka, říkalo se tomu hlavní. Od čtvrté třídy jsem se začal učit německy, a já němčinu ovládal panečku. Já jsem ovládal i češtinu, i když u nás se mluvilo v rodině romsky.“

Přesto se již v tomto období začala zavádět řada protiromských opatření. Jejich příkladem je vzpomínka na to, jak Němci zakázali přístup Romům k veřejné pumpě. Po tomto omezení si Romové z oslavanské kolonie chodili pro vodu na zahradu domku Jana Daniela, do studny, kterou nechal vykopat.

Také živnost matky, tj. obchodování s látkami, byla postupně omezována. „Máma pak už nesměla prodávat, a tak byla doma. Měla ale pořád ještě zásoby látek a dál je prodávala. To už sice lidi chodili k nám, takhle z toho městečka, každou chvíli někdo chodil a vždycky si koupil.“

Romové z Oslavan byli transportováni ve dvou skupinách. „Nejdřív vzali ty Romáky, co nechtěli pracovat. Ty brali hned. Táta pracoval, a tak jsme šli až jako druhá vlna. Tak už jsme věděli, že se něco stane. Takže co jsme měli, tak to jsme dávali ke známým, ty maminčiny látky a majetek. Takže my jsme vydělávali i za války, měli jsme peníze a to, nám se dařilo dobře. No, ale pak už to byl konec.“ Podle jeho vzpomínek schovala maminka k mistrovi, u kterého se učil, nábytek. U obchodníka, kam rodina chodila nakupovat, měla schované látky. Tato skutečnost později zajistila panu Zdeňkovi a rodině jeho tety obživu v nejhorších časech.

Zdeněk Daniel Skupina 3: Soupis a transport

Zlomovým okamžikem pro Zdeňka Daniela, ale i pro zbytek romské komunity v Oslavanech byl 5. květen 1943, kdy došlo k hromadné deportaci Romů z Oslavan i dalších obcí do prostor brněnské

donucovací pracovní. Tam byli Romové shromažďováni k hromadnému transportu do osvětimského cikánského tábora (Nečas 2002:89).

„Ve čtyřicátém třetím byl soupis cikánů. Dostali jsme nařízeno, že si máme vzít to nejnnutnější a stravu na dva dny. My jsme jeli až v druhé etapě, bylo to v květnu 1943. Eskorta nás vlakem přivezla do Brna, na robotárnu. Tam bylo soustředění všech cikánů. Tam to měli zabraní Němci. To bylo přesně 5. května 1943. Celé rodiny nás tam nahnali. Byli jsme tam dva dny zavření a vyšetřovali nás. Tetičku, poněvadž byla vdovou a její muž pracoval léta v elektrárně, brali tak, že už nepatří mezi Romy. Ona už měla děti studované, bratranec byl učitel a druhá sestřenice měla akademickou dráhu.“ Tetou má pan Zdeněk na mysli paní Amálii Danielovou, zvanou Málka, která byla vdovou po Josefu Danielovi, kterému se říkalo Ludva. Byl trvale zaměstnán v elektrárně od jejího vzniku, tj. od roku 1911. Jejich rodina si jako první romská rodina postavila v Oslavanech v roce 1932 zděný dům. Právě její výjimečné postavení v očích majoritní společnosti pomohlo paní Amálii vyhnout se nástupu do transportu spolu s ostatními Romy. Podobný osud podle líčení pana Zdeňka mohl potkat také rodinu jejího bratra Jana s dětmi. „Naši rodinu osvobodili taky, že prostě my nemusíme, ale jiní Cikáni začali poukazovat: 'No jo, ti jsou bohatý, tak oni mají výhody', a bylo zle. To byli Cikáni z Brna, oni tam bydleli na Kostivárně. Oni nežili jako my, oni byli takoví nepřízřusobiví. A právě proto začali říkat, abychom šli my taky. A už nás vzali taky. Všechny.“

O propuštění tety Amálie z transportu se zasadil četník z Oslavan jménem Bajer. „Od gestapa nějaký oficír nás rozděloval. Tetu vzali na stranu a po ní vytáhli nás tři děcka, co si je teta mohla vzít k sobě. Já bych býval taky byl odvezen, já tam byl, v tom Brně, v té robotárně. Jenže... Už jsem taky nastupoval, že mě odvezou a najednou mě prostě někdo vzal za ruku a vytáhl mě ven. Pustili mě s tetou a dvěma dalšími dětmi, bratrancem a sestřenicí, co byli od různých strejdů. Ale já nechtěl, já jsem křičel, že chci jet taky. Chtěl jsem s rodiči. Ani máma nemusela jet, protože byla napůl Češka, ale chtěla být s tátou.“ Děti, které byly společně s panem Zdeňkem zachráněny z transportu, byli jeho bratranec a sestřenice Jan Daniel a Vlasta Malíková. Dne 7. května 1943 byli propuštěni společně s jejich tetou Amálií domů. Téhož dne byli všichni ostatní Romové z Oslavan spolu s Romy z dalších obcí deportováni hromadným transportem do koncentračního tábora v Osvětimi. „Celkem bylo v té osadě 115 Romů, i s dětmi. Ty všechny poslali z Brna rovnou do Osvětimi. Ale z toho se vrátil akorát táta a dva sourozenci a asi celkem 5 lidí, a někteří hned ještě po válce umírali, poněvadž byli zesláblí. To byla doba, kdy Slováci Cikány nebrali, tam to zatrhli snad Tiso nebo kdo. Oni se dali dohromady s Němci a bojovali proti Východu. Ale tady prostě chtěli mít čistou rasu, za protektorátu, tak to všechno brali.“

Pan Zdeněk se později dozvěděl od otce, který věznění v koncentračních táborech přežil, co se stalo s dalšími členy jeho rodiny. „Staří lidi, to šlo všechno do pece, jako Židi. Táta tam dělal sběrače mrtvol, vždycky je nakládal na káru. Byli tam v těch dřevěných barákách, ve kterých byly palandy. Tam se už počítalo s tím, že Cikány vyhladí. Když pak už je tlačili od Stalingradu, když už ustupovali, potřebovali Němci dělníky.“ Součástí těchto hromadných přesunů vězňů byl i jeho otec Jan, který byl deportován do Mauthausenu. „Táta se dostal pod zem, tři měsíce byl ve skále, kde se vyráběly V-1 a V-2. Tam prý spávali jenom v dekách, byla tam strašná zima. Maminka byla pak ještě v Německu nasazená, v Ravensbrücku. Jeden můj bratr tam zemřel, v Osvětimi. Pavel, ten, co se učil kovářem. Bratr Mirek to přežil, protože dělal v Osvětimi v kuchyni. To ho zachránilo.“

Otci pana Zdeňka, Janovi Danielovi, se podařilo uprchnout z pochodu smrti. „Při pochodu smrti je chtěli oddělat, aby nebyli svědci. Říkal, že se mu podařilo uprchnout ve chvíli, kdy už si kopal hrob. Už se stmívalo a oni na ně křičeli: Los, los, los, aby jako rychle kopali. A on se rozehnal rýčem a praštil jednoho z těch strážných a teď jak to viděli ti ostatní, začali utíkat. Sice začali po nich střílet, ale alespoň někteří se zachránili.“

Z Brna se vrátil pan Zdeněk zpět domů do Oslavan společně s tetou Amálií, bratrancem a sestřenicí. „Teta Málka, to byla tátova sestra, která byla o deset roků starší. Byla to vdova a byla to velice hodná ženská, to se nedalo přirovnat. Sama měla pět dětí, ale už byli všichni velcí, už bydleli samostatně. U ní jsme žili my tři, co nás zachránili z Osvětimi, od toho všeho.“

Po návratu do Oslavan pan Zdeněk zjistil, že do jejich domu na Letkovské již nemůže.

„Pustili nás třetí den. Náš dům byl zapečetěn, už jsme tam nemohli, vše, co tam bylo, se rozebralo. Do našeho baráku se nastěhoval zástupce četníků s manželkou. Jak mě pustili z toho Brna, ani jsem si nemohl do baráku pro věci. Nic mi nezůstalo, ani fotky, všechno nám sebrali. Taky jsem viděl, jak vyváděli naše koně z našeho domu, to bylo hrozné. Jak i ty koně vypadali, že jim něco chybí, to pořád dělali takhle s hlavou... To si všechno pamatuju.“

Teta Amálie bydlela podle vzpomínek ve zděném domě na kraji kolonie. Až do konce války byla její nová rodina jedinými obyvateli původní romské kolonie v Oslavanech a žili zde až do osvobození v obavách o svou další existenci. Teta zajišťovala obživu pro celou rodinu prodejem látek, které předtím ukryli u známého obchodníka. „Teta vždycky chodila k tomu obchodníkovi, on jí vždycky dal jedny ty látky a ona chodila po dědinách a za jídlo to tajně prodávala. Ona pak vždycky něco vyšmelila a od koňského handlíře kupovala salám. Ten jsme pak taky posílali rodičům do Osvětimi. Tohle všechno teta zařizovala.“

Růžena Danielová přežila věznění v Osvětimi i Ravensbrücku, avšak domů se již nedostala. Zemřela na pochodu domů u německých hranic. Otec Jan se vrátil do Oslavan koncem července 1945. Jak popisuje pan Zdeněk, byl ve velice zblácněném stavu. „On to byl chlap udělaný, on, když šel do koncentráku, tak měl metrák... A měřil 181. To má u Cikánů málokdo. A když se dostal z koncentráku, tak měl 55 kilo.“

Zdeněk Daniel Skupina 4: Poválečné období

Pro Zdeňka Daniela deportací rodiny do Osvětimi dětství definitivně skončilo. Ve válce přišel o svou rodinu. I když se jeho otec vrátil, brzy se oženil a založil si novou rodinu, kde už pro pana Zdeňka nebylo místo. Jeho nová partnerka byla Romka jménem Richterová ze skupiny Sintů, se kterou měl Jan Daniel čtyři syny a jednu dceru. Dům, který byl rodině vrácen, otec prodal a koupil si za obdržené peníze rodinný dům v Tuřanech. Zdeněk zůstal žít nadále u tety Amálie Danielové. V této době se v Oslavanech vyučil instalatérem a topenářem. Po dokončení školy v roce 1948 odešel za prací do Záluží u Litvínova do chemických závodů a bydlel na lágru po Němcích s ostatními pracovníky. „Dělal jsem v bývalých Stalinových závodech, pak se to jmenovalo Československo-sovětského přátelství a teď je to Chemický průmysl. Tam jsem dělal na bytovém hospodářství jako technolog.“

V této době vstoupil pan Zdeněk do komunistické strany. „Já vstupoval do strany, protože jsem věřil, že se něco změní. Já byl poctivý komunist, bral jsem vše zodpovědně.“

Brzy poté nastoupil na povinnou vojenskou službu. Tu absolvoval v letech 1950 až 1952 v Lázních

Jeseník. „Na vojně jsem měl jako syn živnostníka utrum, protože táta obchodoval s koňmi. Ale dostal jsem se jako zdravotník na ošetřovnu a tam se mnohému naučil. Střelbu jsem měl výtečnou, to jsem za to dostal i dovolenou, ale že byl táta živnostník, mohl jsem být jenom svobodník, ne poddůstojník. Ale to zase bylo na něco dobré.“ Celkově na vojnu pan Zdeněk vzpomíná v dobrém: „Vojna mě naučila pořádku a kázni. Do té doby jsem byl jako svobodný kluk v lecčems lajdák. Mělo to něco do sebe, ta vojna. Je škoda, že se dneska už nechodí.“

Po vojně se vrátil zpět do Litvínova. V roce 1955 se seznámil se svou ženou, která pocházela z rodiny tzv. světských. Po svatbě se společně nastěhovali do bytu v Litvínově. V roce 1956 se jim narodil syn Pavel.

Zdeněk v té době pracoval na stavebním oddělení a měl na starosti veškeré bytové jednotky pro chemické závody v Litvínově. Staral se také o byty v Teplicích a v dalších městech Severočeského kraje. Po práci prováděl ještě jako přivýdělek řemeslo (instalatérství topenářství), na což měl v té době oprávnění od Národního výboru. V této době pan Zdeněk intenzivně pracoval také na doplnění svého středoškolského vzdělání.

„Když jsem vstupoval do strany, hned mně nabízeli místo mistra. Já řekl: ‘Ne, dokud si nedodělám vzdělání.’ Šest let jsem chodil do přípravky do školy, dělal jsem češtinu, ruštinu, a pak jsem pět let chodil po večerech po práci do školy.“ Střední průmyslovou školu v Mostě zakončenou maturitní zkouškou navštěvoval večerně v letech 1959 až 1965. „Musel jsem maturovat z ruštiny a z českého jazyka a z odborných předmětů. Pak jsem se stal zástupcem vedoucího. Měl jsem v té době peníze, žili jsme si poměrně dobře.“

Vše se ale změnilo v srpnu 1968. Zdeněk Daniel na tuto dobu vzpomínal jako na velmi těžké období: „Pak přišel rok šedesát osm. To víte. Já poznal za války něco podobného, takže mě to tak sebralo. A prostě jsem praštil s komunistickou knížkou. Já jsem říkal, jakmile odejde Dubček, jakmile ho odstraní, praštím s KSČ knížkou, poněvadž to byl solidní člověk. A taky, že jo.“

V srpnu 1968 žil pan Zdeněk se svojí rodinou v Litvínově a sledoval, jak jim pod okny projíždějí tanky tzv. spřátelených vojsk. „To bylo tehdy hrozné, když se člověk probudil a venku tanky. Se mnou to jenom hrálo. Já nevěděl, jestli mám něco dělat nebo co.“

Pan Zdeněk Daniel skutečně vystoupil z komunistické strany. Následovalo jeho propuštění z práce a v rychlém sledu také řada dalších událostí, po kterých se pan Zdeněk psychicky zhroutil. „Když mě vyhodili z práce za to, že jsem nesouhlasil se vstupem sovětských vojsk, tak mi to připadalo jako za Německa. Komunisti řekli, že neexistuje vystoupení ze strany, že mě vyloučili. Pak mě odstranili z práce. Pak jsem se dostal do až blázince, poněvadž to, co jsem předtím prožil za války a teď zase tohle...“

Pan Zdeněk absolvoval celkem dvakrát pobyt v psychiatrické léčebně v Beřkovicích. „Byl jsem pod velkým tlakem, byl jsem úplně na dně, ale dostali mě z toho. Ještě v 70. letech jsem měl silné léky. A dá se říct, ještě pořád, jde to s člověkem pořád. I když dneska už je to dobrý, ještě pořád jsem se toho nezbavil. Víte, to prostě se nedá.“

Pan Zdeněk s rodinou bydlel v Litvínově až do roku 1970, kdy se narodil jeho druhorozený syn Zdeněk. Na začátku jara 1971 se rodina přestěhovala do Jablonce nad Nisou, kde dostal nabídku práce a bydlení.

Po přistěhování do Jablonce nad Nisou začal pracovat coby montér venkovních vodovodů v podniku, který se v současné době nazývá Severočeské vodovody a kanalizace. Dělal s kopáči, což v té době byli hlavně Romové s kořeny na Slovensku. On, coby vyučený, pracoval na přípojkách vody do domů.

Postupně se opět vypracoval a měl na starosti vodovodní řád v Jablonci nad Nisou. Při této práci zajišťoval vodojemy v okolí Jablonce. „Já měl za komunistů živnost. Tenkrát se tomu říkalo povolení činnosti od národního výboru. Protože jsem vyučený instalatér, dělal jsem řemeslo i tady.“

V rámci povolení činnosti pracoval s kolegou a kamarádem Josefem Cínou například na zasíťování vodovodního potrubí v obci Rádlo, což společně realizovali několik let. Jeho žena pracovala jako dělnice v Jablonexu a, jak vzpomíná, celá rodina po večerech navlékala korále. Pan Zdeněk se po zhroucení svých ideálů v roce 1968 stal zapřisáhlým odpůrcem komunistické strany. Položení stranické knížky ale mělo dopad na jeho život i v dalších dekádách. „Staršího kluka mi nevzali na průmyslovku, mladšího později na stavební. To byla taková doba.“ Až do revoluce potajmu poslouchal Hlas Ameriky, Volá Londýn a Svobodnou Evropu. V roce 1987 rodina zkoušela emigrovat přes Jugoslávii na západ, tento pokus se ovšem nevydařil a pan Zdeněk čelil dalším restrikcím po návratu domů. Práci si ale udržel. „Dělal jsem parťáka, dvacet let, než jsem šel do důchodu. „Když přišla revoluce, všechno ze mě spadlo. Říkal jsem si, teď už to bude fajn; jenže ono se vlastně nic nezměnilo.“

Pan Zdeněk žije stále se svou ženou v panelovém bytě v Jablonci nad Nisou. Těší se, až na malé neduhy, dobrému zdraví, které přikládá své dobré životosprávě. „Už nekouřím 42 let ani nepiji alkohol. Hodně jsem četl a dělal jsem jógu, cvičil jsem od 42 let dennodenně.“

Když bilancuje nad svým životem, usmívá se. „Teď už jsem spokojený, teď už to jde.“